

CONSIDERAȚII REFERITOARE LA PRACTICA FALSIFICĂRILOR DE ACTE ÎN TRANSILVANIA (SEC. XIII-XVII)*

Susana Andea**

Abstract: *Forgery of charters was strictly related to the phenomenon of writing and to the increasing value of the written document in the society. Medieval forgeries were usually fabricated within various institutions of the church, the normal environment that made use of literacy in the middle ages. In Transylvania, as well as all over Europe, not authentic acts had as purpose obtaining, enlarging and preserving unlawful rights and benefits. Researches regarding the internal structure of those documents issued mainly in the earlier medieval period demonstrate that a higher concentration of falsified acts is to be found in the 13th Century (11% of the entire surviving documents). Afterwards, this percentage paradoxically decreases to 4% or even to 1% for the following centuries. Regarding the later stage of development of the literacy in Transylvania, the Principality (16th-17th Centuries), it has to be stressed upon an obvious lack of appropriate research. A certain development of literacy in Transylvania in the latter period was followed by a wider use of various forms of counterfeit legal texts, which reached even the lower levels of society, a phenomenon that can be described as a "vulgarization" of the fabrication of official documents.*

Keywords: Transylvania, forgery of official documents, critical analysis of medieval and early modern documents.

Practicarea scrierii și, îndeosebi, utilizarea actului scris ca un instrument cu valoare probatorie pentru justificarea unor drepturi dobândite au generat, în paralel cu dezvoltarea scrierii, și efortul de a se afla calea ocolitoare, nelegală, de dobândire a unor drepturi, privilegii. Cum în marea majoritate a situațiilor, practicanții scrisului, cel puțin până în secolul al XIV-lea, proveneau din mediul ecleziastic, în special din cadrul locurilor de adevărire, mai rar din vreo cancelarie orășenească, era firesc ca tot acolo să fie căutate și soluțiile alternative de către doritori. Așa s-ar putea explica o bună parte dintre actele plătuite de către aceștia, prin mijlocirea cărora au fost susținute drepturi de stăpânire, privilegii inexistente în realitate. Acțiunea de falsificare¹ a unor acte a fost practică peste tot în Europa, după cum, în egală măsură, și în regatul Ungariei în proporție directă cu numărul de acte emise. Fără a ne propune o inventariere a

* Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului finanțat de Ministerul Educației Naționale – CNCIS-UEFISCDI, nr. PN-II-ID-PCE-2012-4-0579; titlul proiectului: *Între public și privat. Practici ale scrisului în Transilvania (sec. XIII-XVII)*; director proiect: Susana Andea.

** Cercetător științific I dr., Institutul de Istorie „G. Barițiu” al Academiei Române; e-mail: eandea@yahoo.co.uk

¹ Karácsonyi J., *A hamis, hibáskeltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig*, Budapest, 1902; Idem, *Pótlások a hamis, hibáskeltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke* (infra: Karácsonyi, *Pótlások...*), „Történelmi Tár”, 1908, p. 24-49.

locurilor de adeverire din regatul Ungariei care au plâsmuit acte în perioada evului mediu, cu titlu de exemplificare menționăm discuțiile contradictorii purtate pe marginea autenticității unor acte din mai multe convente din Ungaria², Borsmonostor (1109), capitulul din Buda (1222) conventul din Tihany (*de Tichon*), Garamszentbenedek, din Bakonybél (*de Beel*), conventul ioaniților din Székesfehérvár (*de Alba*)³, până la 1353, lista fiind evident incompletă atât în cazul falsificărilor medievale⁴, cât și în situația falsurilor moderne. Decizia regelui Ludovic I, din 1351, de a examina pecețile locurilor de adeverire și, mai ales, de a retrace dreptul de pecete autentică pentru o serie de locuri de adeverire asupra cărora s-au ridicat plângeri a limitat și îngrădit activitatea de falsificare, dar nu a oprit-o⁵.

Falsificarea actelor medievale a depășit spațiul dobândirii de beneficii materiale, a trecut în sfera unor dispute privind primatul papei sau al regelui la numirea pe tronul regatului. Cel mai cunoscut fals în această direcție este cel bula papei Silvestru al II-lea, din 27 martie 1000⁶, confecționată la comanda episcopului de Kalocsa, cândva în jurul anului 1630. A fost publicată în anul 1644 după o copie aflată în păstrarea Ordinului franciscan, unde ar fi ajuns grație unei copii întocmite de Verancsics Antal în anul 1550. Bula de aur a fost pusă în discuție deja la 1744, apoi peste un secol (1891) de Karácsonyi János, apreciindu-se că este un fals slab, medieval, fără valoare pentru regalitate, dar interesant pentru practicile scripturistice din secolul al XVII-lea.

Falsificări numeroase, cu impact social, au fost înregistrate în spațiul nordic al regatului Ungariei, în comitatele Liptó și Turóc. Autorul lor a fost un Ioan „*maledicte memorie*” de blestemată aducere aminte, descoperit în anul 1391 și socotit un rege al falsificatorilor⁷, care a sfârșit prin a fi ars pe rug. Ca urmare a numărului mare de acte false descoperite, regele Sigismund a trimis pe Emeric Bebek, judele curții regale, să examineze actele de stăpânire deținute de nobilimea din cele două comitate și să le treacă pe cele socotite ca adevărate într-un registru⁸,

² Szentpétery Imre, *Magyar oklevéltan*, Budapest, 1930, p. 41-44, p. 79-82, 249-252.

³ Hunyadi Zsolt, *Et iugiter famulantibus regi sempiterno. Megjegyzések a Székesfehérvári Johanitta convent egy hamis okleveléhez*, în www.academia.edu/3046289/.

⁴ Zsoldos Attila, *Két hamis oklevélről*, „Történelmi Szemle”, 41 (1999), p. 191-208.

⁵ Rábai Krisztina, *Oklevélhamisítások az Anjou-korban*, „Középtörténeti Tanulmányok”, Szerk. Kiss P. Attila, Piti Ferenc, Szabados György, Szeged, 2012, p. 31-43; Weisz Bogárka, *Egy hamis oklevél nyomában. a nagyszombati 1267. évi kiváltságlevele în Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczi István egyetemi tanár 60. születésnapjára*, Budapest, 2012, szerk. Mikó Gábor, Péterfi Bence, Vadas András, p. 271-277.

⁶ Magyar Országos Levéltár, (infra: MOL), DL1 (copii de secol XVIII și XIX); Ráczy György, *Hamisítvány Szent István nevében a 17. századból*, <http://mult-kor.hu/20130826>.

⁷ Horváth Sándor, *Az „átkosemlékű” János diák leszármazása*, „Turul”, 23 (1905), p. 34-35; Závodovszky Levente, *János pecséthamisító társai*, „Turul”, 30 (1912), p. 136-137; Csukovits Enikő, *Átkos emlékü János Deák és társai. Oklevél-hamisítás 1391*, „Historia”, 4 (1996), p. 126-134.

⁸ Horváth Sándor, *A liptoi és túroci regestrum, 1391*, „Történelmi Tár”, Új folyam 3 (1902), p. 1-57, 194-230.

fapt fără precedent. Cu toată cercetarea întreprinsă, au fost incluse în registru și acte care ulterior s-au dovedit a fi falsuri.

Un alt falsificator pe teritoriul regatului, cu repercusiuni și asupra Transilvaniei, a fost diacul Gabriel de Zomlin⁹, fiul lui Mihail (1379-1410), notar în cancelaria mare a regelui. Probabil că a avut unele rosturi la curtea regală, la fel ca și tatăl lui, și acces la pecetea secretă a regelui Sigismund¹⁰. Cert este că a cunoscut formularistica actelor emise de cancelaria regală și a utilizat aceste cunoștințe pentru plăsmuirea de acte. Sfârșește prin a fi ars pe rug, în anul 1448. Conform propriei mărturisiri, a confecționat un număr de 40 de acte în numele capitlurilor din Agria, Buda, patru acte pe seama capitlului din Oradea ca urmare a interesului manifestat de episcopul de Oradea, dar și de capitlul din același loc. Alte acte au fost date în numele regilor Ludovic I, Sigismund de Luxemburg, Albert, Ladislau, reginei Elisabeta.

La conventul din Cluj Mănăstur a activat în perioada 1370-1382¹¹ cunoscutul falsificator de acte Ștefan diacul¹² de Sânger, fost viconotar al vicevoievodului Transilvaniei. De această dată actele au fost plăsmuite în favoarea conventului în slujba căruia se afla și evident că manopera s-a făcut cu colaborarea abatelui Otto. Acestora li s-au adăugat alte documente confecționate în beneficiul propriu. Rămâne deschisă și posibilitatea neinvestigată ca să fi confecționat și altele acte neidentificate, mai ales că există suspiciuni asupra unor documente. A fost ars pe rug și actele emise de el declarate false, iar conventul a încetat pentru o perioadă să emită acte din lipsa dreptului de pecete¹³, reobținut în anul 1384¹⁴. Desigur că în acest miraj al plăsmuirilor de acte au intrat și diferite personaje care au activat în spațiul transilvănean¹⁵.

Pentru capitlul din Alba Iulia este cunoscută „activitatea” magistrului Toma de Nireș, notarul capitlului, care în perioada anilor 1490-1515 produce mai multe acte¹⁶ în tentativa de a redobândi moșiile familiale din comitatul Dăbâca, confiscate

⁹ Așezare dispărută în zona Borș, jud. Bihor.

¹⁰ Bunyitay Vincze, *A Váradi püspökség egyházai, Nagyvárad, 1884*, vol. III, p. 339-340; Jakó Zsigmond, *Sigilografia cu referire la Transilvania (până la sfârșitul sec. al XV-lea)* în *Documente privind Istoria României* (infra: DIR), *Introducere*, vol. II, București, 1956, p. 572-573;

¹¹ *Documenta Romaniae Historica, C. Transilvania* (infra: DRH, C), XVI (1381-1385) București, 2014, ed. Susana Andea, Lidia Gross, Adinel-Ciprian Dincă, nr. 169.

¹² Jakó Sigismund, *A kolozsmonostori apátság hamis oklevelei*, în „Leváltári Közlemények” 2. szám, 55 (1984), p. 111-139.

¹³ DRH, C, XVI, nr. 309 (10 sept. 1383), nr. 395 (5 iulie 1384), nr. 399 (4 august 1384), nr. 443 (2 mai 1385).

¹⁴ MOL, DL 36403, p. 8, nr. 3; *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289-1556)*, ed. Jakó Zsigmond, I, Budapest, 1990, p. 192.

¹⁵ Francisc Pall, *Diplomatica latină cu referire la Transilvania (sec. XI-XV)*, în DIR, *Introducere*, vol. II, București, 1956, p. 313-319.

¹⁶ Tagányi Károlyi în recenzia vol. I din *Urkundenbuch*, publicată în „Századok”, 1893, p. 50-51; Sunt socotite ca fiind falsuri actele din anii: 1334 (DL 31074); 1427 (DL 27155); 1442 (DL 29251); 1458 (DL 27 171).

în anul 1391, de regele Sigismund de Luxemburg, și acordate familiei Bethlen. Au reușit să beneficieze de plăsmuirile sale, el și urmașii săi, redobândind moșiile Bonț (jud. Cluj), Manic (jud. Bistrița-Năsăud) și Moruț (jud. Bistrița-Năsăud), descoperirea falsurilor intervenind doar în epoca modernă.

O privire de ansamblu asupra momentelor invocate și care au favorizat confecționarea de acte în arealul transilvănean cât și asupra motivelor care le-au generat, dezvăluie aspecte interesante. Pentru secolul al XIII-lea momentul de referință, indiscutabil, l-a reprezentat incursiunea tătară (1241). Distrugerile generate de incendii, jafuri, furturi s-au constituit în motive și argumente solide pentru emiterea de noi acte care să reconfirme drepturile anterior dobândite. Un alt prilej l-a reprezentat revolta sașilor (1277), soldată cu incendierea bisericii din Alba Iulia. Au existat însă și prilejurile completării în mod tacit sau ale rotunjirii de stăpâniri și drepturi, ex. cazul episcopului de Alba Iulia, a capitlului omonim cu prilejul obținerii de la rege de noi acte în locul celor vechi distruse¹⁷. Acest moment invocat la mai bine de un deceniu (august 1289) a îngăduit să se obțină de la regele Ladislau al IV-lea prin mărturia tuturor călugărilor, a nobililor unguri, a sașilor și secuilor un fel de act de întărire (*littere confirmatorie*) asupra drepturilor avute referitoare la perceperea vămii de la vasele cu sare ce circulau pe Mureș, la Vințu de Jos¹⁸. Cu o datare apropiată (1 septembrie 1289) un alt act dovedit ca fals¹⁹ restituia bisericii din Alba Iulia satele Cluj și Alba, declarând ca zadarnice și fără valoare alte acte de danie.

Alteori, ca în cazul conventului din Cluj Mănăstur²⁰, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, s-a trecut la plăsmuirea de acte distruse chipurile de tătari. Același motiv a fost invocat pentru confecționarea de documente în favoarea secuilor, ex. 1251²¹, iar șirul ar putea continua.

Marea majoritate a falsurilor datate sec. XIII, începute de sec. XIV, s-au substituit documentelor date de cancelaria regală, actul emis de rege având valoarea probatorie de necontestat. Activitatea de falsificare a avut în vedere daniile de moșii, hotărniciri de moșii, dreptul de percepere a vămilor, de scutiri de plata dărilor etc., de regulă plăsmuirea fiind efectuată după două trei decenii, alteori

¹⁷ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* (infra: *Ub.*) von Fr. Zimmermann, C. Werner, vol. I, Sibiu, 1892, p. 131-134, 142-143, 152; *DIR*, C, XIII/2, nr. 202, 208, 215; 269, 326; Jakó Sigismund, *Codex Diplomaticus Transsylvaniae. Erdélyi okmánytár* (infra: Jakó, *Erd. okm.*), I, Budapeșt, 1997, nr. 349.

¹⁸ *Ub.*, I, p. 309-310, *DIR*, C, XIII/2, nr. 349; Jakó, *Erd. okm.*, II, Budapeșt, 2004, nr. 448. Actul este considerat ca fiind original, totuși se pot remarca formulări atipice, ca de ex. menționarea călugărilor (canonicilor) înaintea celorlalte trei categorii, nobili, sași, secu.

¹⁹ Jakó, *Erd. okm.*, I, nr. 450.

²⁰ Jakó, *Erd. okm.*, I, nr. 3, 5, 239; Csomor Lajos, *A Kolozsmonostori benczés apátság és birtokai (1556-ig)*, Kolozsvár, 1912, p. 20-22 (o prezentare părtinitoare care trece cu vederea falsurile conventului).

²¹ Jakó, *Erd. okm.*, I, nr. 215.

chiar la o distanță mai mare în timp. Uneori ea a fost determinată de pierderea actelor și de imposibilitatea de a se dovedi drepturile deținute.

Beneficiarii actelor falsificate în evul mediu au fost diverși, numitorul comun fiind acela că toți au valorizat și au conștientizat importanța și puterea probatorie a actului scris, au dispus de mijloacele materiale necesare și de instrumentele utile unor astfel de demersuri. Ca peste tot în regatul ungar, locurile de adevărire²², biserica catolică, în general, se situează pe primul loc în această ierarhie, fapt explicabil de la sine deoarece în cadrele ei s-a dezvoltat și a evoluat practicarea scrierii în limba latină. Personalul ecleziastic a fost cel care a conceput, redactat, emis actele, a dispus de pecete autentică grație poziției ocupate în multe cazuri, a avut credibilitate în epocă, a beneficiat de surse de inspirație și, de ce nu, a fost primul care a realizat oportunitatea oferită de actul scris.

Pe locurile următoare ca să respectăm un anume regulament nescris, dar practicat în stilionariul actelor medievale referitoare la Transilvania, se situează marea nobilime²³, urmată de comunitatea sașilor, mai corect a oaspeților²⁴ din Dej²⁵, Ocna Sibiului²⁶, Turda²⁷, la care se adaugă obștea secuilor²⁸. Nici comunitatea românilor²⁹ nu face excepție de la practica falsificărilor doar că aici marea lor majoritate este opera lui Iosif Kemény³⁰, din secolul al XIX-lea, fiind create nu pentru obținerea de beneficii materiale de către români, ci pentru ca autorul lor să-și poată susține cu argumente credibile teoriile.

²² Jakó Zsigmond, *A kolozsmonostori apátság hamis oklevelei*, „Levéltári Közlemények”, 2. szám, LV (1984), p. 111-139.

²³ Karácsonyi, *Pótlások ...*, „Történelmi Tár”, 1908, p. 30-31, 34-35; Jakó, *Erd. okm.*, III, Budapest, 2008, nr. 264, 356, 361.

²⁴ Mályusz Elemér, *Gróf Kemény József oklevélhamisítványai*, „Levéltári Közlemények”, 2. szám LIX (1988), p. 213.

²⁵ Jakó Zsigmond, *Ujabb adatok Désváros legrégebb kiváltságlevelünk kritikájához*, „Studia Universitatum Babeș et Bolyai”, 3 (1958), series IV, fasc. 2, Historia (Tomus III, nr. 8), p. 35-53; Szabó T. Atilla, *Egy hamis ómagyar kori dési kiváltságlevél helynév-szorványainak hiteléhez*, „Magyar Nyelv”, 62, (1966), p. 420-424.

²⁶ Jakó Zsigmond, *Vizakna hamisított okleveleiről* în *In honorem Gernot Nussbacher*, vol. îngrijit de Daniel Nazare, Bogdan Florin Popovici, Brașov, 2004, p. 183-197.

²⁷ Jakó, *Erd. okm.*, I, nr. 4, 13.

²⁸ Karácsonyi, *A hamis...* p. 34-35; Jakó, *Erd. okm.* I, nr. 219, 309; II, nr. 59; Herman Gustáv Mihályi, *Az eltérített mult. Oklevél-és kronikahamisítványok a székelyek történetében*, Csikszereda, 2007.

²⁹ Dragomir Silviu, *Vechile bisericici din Zarand și ctitorii lor în secolele XIV și XV*, „Anuarul comisiunii monumentelor istorice. Secția pentru Transilvania”, 1929, Cluj, 1930, p. 233-264; Lukács Antal, *Documente false și interpolate privind Țara Făgărașului în secolele XIII-XV*, în *Miscellanea in honorem Radu Manolescu*, ed. Zoe Petre și Stelian Brezeanu, București, 1996, p. 97-106; Lukács Antal, *Puterea probatorie a documentelor domnilor munteni în Țara Făgărașului în secolul al XVII-lea*, în *Istorie și ideologie, Omagiu profesorului Stelian Brezeanu la 60 ani*, coord. Manuela Dobre, București, 2002, p. 114-123; Sorin Șipoș, Ion Aurel Pop, *Silviu Dragomir și dosarul Diploma cavalerialor ioaniți*, Cluj Napoca, 2009, 210 p.

³⁰ Falsurile lui Kemény s-au bucurat de mai multe cercetări, între care, Mályusz Elemér, *Gróf Kemény József oklevélhamisítványai*, „Levéltári Közlemények”, 2. szám, 59, 1988, p. 197-215.

Critica diplomatică³¹, ale cărei începuturi se leagă de evoluția practicii scrierii, regăsindu-se în chiar actul de epocă, în efortul conștient al cancelariei emitente de a se delimita și a exclude utilizarea actelor false, a evoluat și ea. Este însă dificil de a aprecia azi, în stadiul actual al cunoștințelor, dacă a reușit să țină pasul cu evoluția și practicile scrierii și ale falsificării, mai ales atunci când același for este simultan emitent al actului, dar și garant al respectării legalității legate de autenticitatea lui³². Cu toate mijloacele restrânse din epocă de a deosebi actul fals de cel original, s-a reușit uneori, chiar atunci, să se identifice autorul efectiv al plăsmuirilor.

Din numărul total de circa 600 de acte emise până la anul 1300, cu referință la Transilvania, actele false și cele îndoielnice, conform informațiilor din stadiul actual al cercetărilor, reprezintă 11%. O estimare efectuată pe eșantionul de acte emise în perioada 1301-1350, indică faptul că numărul de acte falsificate și al celor îndoielnice reprezintă 4% din numărul total de circa 1735 de acte cunoscute. Evaluări efectuate până la sfârșitul domniei lui Ludovic I, regele Ungariei, indică existența aceleiași procent de cca 4% pentru actele false și îndoielnice cu o ușoară tendința de scădere. Aceste procente³³ care dezvăluie existența unui mare număr de acte false și îndoielnice pentru o perioadă când practica scrierii era extrem de restrânsă necesită o corecție. Marea majoritate a acestor falsuri au fost create nu în secolele XII-XIII, ci ulterior, în secolele XIV-XVI, altele chiar în secolul al XIX-lea. O estimare asemănătoare efectuată asupra actelor emise în timpul regelui Sigismund³⁴, ca și al succesorilor la tron, și editate în principalele colecții de documente, scade procentul actelor false în jur de 1%, un procent necorespunzător realității, explicabil în parte prin lipsa unor cercetări aplicate, referitoare la critica diplomatică a acestora. Pe de altă parte, ținând cont de numărul mult mai mare de acte scrise în perioada secolelor XV-XVI, procentul de circa 1% reprezintă mult mai multe documente.

³¹ Arthur Giry, *Manuel de diplomatie*, ed. II, Paris, 1925; Alain de Boiardi, *Manuel de diplomatie française et pontificale*, I, Paris, 1929; Szentpétery Imre, *Magyar oklevéltan*, Budapeșt, 1930, 269 p.; Francisc Pall, *Diplomatica latină cu referire la Transilvania (sec. XI-XV)* în *DIR, Introducere*, II, p. 228-329; Jakó Sigismund, Radu Manolescu, *Scrierea latină în evul mediu*, București, 1971; varianta în limba maghiară: *A latin írás története*, Budapeșt, 1987.

³² Hajnik Imre, *A magyar birósági szervezet és perjog az Arpád és a vegyes-házi királyok alatt*, Budapeșt, 1899, p. 360-367; Hajnik Imre, *Hiteles helyink oklevél kritikája*, „Turul”, 32 (1913), p. 158-163.

³³ Evaluările au fost efectuate pe baza documentelor referitoare la Transilvania, editate în colecțiile naționale: *Documente privind Istoria României, C, Transilvania*, vol. I-II (veac XI-XIII), București, 1951-1952; vol. I-IV, 1300-1350, București, 1953-1956; *Documenta Romaniae Historica, C, Transilvania*, vol. X-XVI (1351-1385), București, 1977-2014; pe baza regestelor și observațiilor diplomatice din: *Erdélyi okmánytár*, vol. I-III (1023-1359), Budapeșt, 1997-2008.

³⁴ *Zsigmondkori oklevéltár*, I-II, Budapeșt, 1951-1958; III-X, ed. Mályusz Elemér, Borsa Iván, Tóth Norbert, Budapeșt, 1993; *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. II-VIII, edit. de Fr. Zimmermann, C. Werner, G. Müller, G. Gündisch, K. Gündisch, G. Nusbächer, Hermannstadt, București, 1897-1991, vol VIII (<http://urts81.uni-trier.de:8083/>); *Kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289-1556)*, ed. Jakó Zsigmond, I, Budapeșt, 1990.

Epoca Principatului și problema actelor false

Constituirea principatului autonom al Transilvaniei sub suzeranitatea otomană, cu noua lui configurație politică și administrativă nu a marcat în vreun fel activitatea scripturistică. Practica scrierii s-a generalizat și a evoluat sub toate aspectele, am spune, în concordanță cu arealul mai larg european. Astfel și-au păstrat intactă valoarea mai vechile privilegii ale regilor din fostul regat al Ungariei, confirmate sau reconfirmate după caz de principii ardeleni. La fel s-a continuat utilizarea aceluiași stilionare, aceluiași practici din cancelariile voievodale³⁵, adăugând acum noi formule menite să sugereze plusul de autoritate dobândit de principii față de aceea a foștilor voievozi atârători de regalitatea maghiară. Trecerea la noile deprinderi scripturistice a însoțit delicatul demers politic derulat cu unele întreruperi pe parcursul secolului al XVI-lea (1526-1571) de la Mohács și până la urcarea pe tron a Bathoreștilor, timp în care comitatele din Partium au decis alipirea la Transilvania (1544 august 10), iar Curtea de la Viena a recunoscut oficial starea de fapt din teren, ca urmare a prevederilor păcii de la Speyer (1570). Transilvania era un principat, condus de un principe ales, recunoscut de puterea suzerană. Atributele acestuia s-au substituit în mare parte celor avute de regalitate, depășind cu mult pe cele ale voievozilor. Exista o limitare ce privea competențele în domeniul relațiilor cu alte state vecine sau mai îndepărtate pentru care era necesar acordul Porții. Unii principii, ca de ex. Gabriel Bethlen, au reușit să depășească îngrădirile impuse și să facă cunoscut Europei un stat puternic al Transilvaniei³⁶. Suportul economic al autorității princiare era conferit în esență, pe lângă domeniile princiare, de cele fiscale. În temeiul vechilor legi rămase în vigoare³⁷, la care s-au adăugat cele cuprinse în cunoscutele *Approbatæ Constitutiones* (1653) și *Compilatæ Constitutiones* (1669)³⁸, principii aveau dreptul de a face danii de moșii, de venituri ale unor moșii, ale unor vămi, reconfirmări de danii pe o anumită durată de timp, pentru una sau mai multe generații, inscripționări și zalogiri de domenii etc., toate condiționate de existența moșiei sau a domeniului de dăruit, spațiul disponibil fiind limitat și nu foarte extins. Desigur că toate demersurile întreprinse au trecut prin cancelaria princiară care a urmat și ea modele și practici anterioare, îmbogățite desigur cu noile

³⁵ Janits Iván, *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig*, Budapest, 1940; Jakó Sigismund, *Organizarea cancelariei voievodale ardeleni la începutul secolului al XVI-lea*, „Hrisovul”, VI (1946); versiunea maghiară: *Az erdélyi vajda kancelláriának szervezete a XVI század elején*, în Jakó Zsigmond, *Írás, könyv, értelmiség*, București, 1976, p. 42-61.

³⁶ Kisteleki Károly, *Az Európai szuverenitás nézőpontjai és az Erdélyi állam, în Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene: Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Szerkeszte: Dáné Veronka, Horn Ildikó, Lupescu Makó Maria et alii, Cluj-Napoca, 2013, p. 162-185.

³⁷ *Werbőczy István Hármaskönyve*, Budapest, 1894, ed. Kolosvári Sándor, Óvári Kelemen.

³⁸ *Corpus Juris Hungarici. Magyar törvénytár. 1540-1848. évi erdélyi törvények*, Budapest, 1900, ed. Kolosvári Sándor, Óvári Kelemen, p. 10-353.

cunoștințe acumulate pe la diversele universități europene³⁹ sau în alte instituții de învățământ frecventate de canceliști, de alți membri din cancelaria princiară.

Activitatea scripturistică din Principat în perioada analizată de noi s-a desfășurat în mai multe limbi. În primul rând, în cazul actelor oficiale, vorbim de limba latină, care a fost utilizată pe parcursul secolului al XVI-lea și în multe alte domenii. Limbile vernaculare, maghiara și germana în special, și cu un oarecare decalaj și limba română⁴⁰, au ajuns să se substituie celei latine mai ales în situația unor acte cu caracter privat, constituindu-se ca limba oficială a actelor emise de instituții administrative din principat (comitate, orașe, târguri etc.). Elementul constant l-a format documentul cu caracter juridic⁴¹ care a fost emanat doar în limba latină și cu respectarea riguroasă a elementelor lui constitutive caracteristice fiecărui tip de act. În paralel cu răspândirea practicii scrisului și cititului⁴², puternic impulsionate de Reforma religioasă, a crescut numărul purtătorilor și utilizatorilor de pecete. Conceptul de pecete autentică cunoaște noi accepțiuni, mai puțin rigide. Reglementările legislative adoptate în adunările de stări⁴³ se referă mai des la culoarea cerii utilizate la sigilarea actelor, cu rezervarea culorii roșii pe seama actelor emise de cancelaria princiară, și mai rar la valoarea ei juridică.

Producția scripturistică din perioada secolelor XVI-XVII, în creștere evidentă față de secolele anterioare, are tendința tot mai puternică de a se transforma într-un act uzual, comun, cunoscând noi valențe utilitare. Actul scris, utilizat inițial ca o garanție juridică a drepturilor avute sau dobândite, emis de un număr restrâns de cancelarii, se extinde acum din sfera instituțiilor conducătoare centrale și intră în competența instituțiilor administrative, laice cu preponderență. Mai mult decât atât, practica scrierii intră în viața privată. Scrierea devine un instrument indispensabil în administrarea veniturilor și cheltuielilor domeniiale, ale cetățitorilor, minelor, vămilor etc. Este mijlocul discret de a se comunica cu cei aflați la depărtări, este și calea aleasă pentru a se nota evenimentele importante trăite de o comunitate, familie etc.

Desigur că, în paralel cu acest proces s-a dezvoltat și cel al falsificării actelor am zice în mod proporțional⁴⁴. Multitudinea și diversitatea tipurilor de acte care

³⁹ Tonk Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*, București, 1979.

⁴⁰ *Erdélyi országgyűlési emlékek. Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae*, ed. Szilágyi Sándor, vol. IV, Budapest, 1879, p. 526, art. 20 al adunării din iulie 1600 interzice aducerea și prezentarea de acte scrise în limba română sau sârbă și decide ca actele să fie scrise obligatoriu doar în limba maghiară și latină.

⁴¹ Cercetări mai noi asupra practicilor judiciare la nivelul comitatului Turda la Dáné Veronka, „*Az Önagysága széki így deliberála*”, Debrecen-Kolozsvár, 2006; Idem, *Torda vármegye jegyzőkönyvei (1607-1658)*, Cluj-Napoca, 2009.

⁴² Susana Andea, *Practici ale scrisului în vremea lui Gabriel Bethlen în Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene: Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Szerkeszte: Dáné Veronka, Horn Ildikó, Lupescu Makó Maria et alii, Cluj-Napoca, 2013, p. 397-408.

⁴³ Trocsányi Zsolt, *Az erdélyi fejedelemség korának országgyűlései. Adalek az erdélyi rendiség történetéhez*, Budapest, 1976; Idem, *Erdélyi központi kormányzata, 1540-1690*, Budapest, 1980; Idem, *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben*, Budapest, 2005.

⁴⁴ Mathias Brockhaus, *Die Urkundenfälschung und die Straflosigkeit der "schriftlichen Lüge"*. Zeitschrift für internationale Strafrechtsdogmatik, 11 (2008), p. 557-564.

depășea stilionarul unui anumit gen au ridicat obstacole dificil de trecut în descoperirea actului fals de cel original. Un adevărat „război” diplomatic pornit din interiorul instituțiilor ecleziastice a adus la lumina tiparului primele manuale de diplomatică în spațiul european. Începutul modest datorat lui Daniel Papebroch⁴⁵ a fost urmat de Jean Mabillon⁴⁶, iar apoi, la un alt nivel, de Harry Bresslau⁴⁷ și de alții.

Așa cum studiile dedicate problemelor referitoare la paleografia actelor se opresc, în marea lor majoritate, ca să nu zicem în integralitatea lor, la nivelul scrierii umaniste, tot așa și preocupările de critică diplomatică se opresc cu cercetarea actelor emise la începutul secolului al XVI-lea. Cel puțin pentru spațiul Transilvaniei princiare continuarea rămâne un deziderat greu de atins într-un viitor apropiat din mai multe considerente. Multitudinea de acte, ca și diversitatea lor tipologică ar pretinde noi criterii de analiză diplomatică. Pe de o parte, sunt actele oficiale, cele cu caracter juridic, oarecum clasice, care respectă vechile norme și stilionare medievale⁴⁸ în redactarea lor, iar pe de altă parte, sunt multe alte tipuri de documente de interes, a căror analiză impune și alte criterii, mai puțin rigide. Pentru actele juridice oficiale s-a perpetuat și s-au întărit dispozițiile de înregistrare a lor în registre speciale⁴⁹ (*Liber Regius*), păstrate în arhiva locurilor de adevărire: Capitlul din Alba Iulia⁵⁰, Conventul din Cluj-Manăștur⁵¹, devenite între timp instituții laicizate, cu personal plătit din cancelaria princiară, ce depune jurământ de credință, printre altele, cu privire la respectarea prevederilor referitoare la păstrarea actelor depuse, confidențialitate, corectitudine și promptitudine la emiterea transumpturilor solicitate.

Restul actelor, am spune marea lor majoritate, scrise tot mai frecvent în alte limbi decât cea latină, nu au rămas în afara sferei de interes pentru falsificatori. Lipsa unor cercetări și studii de caz referitoare la falsificări de acte în epoca princiară împiedică generalizările. Din cazurile identificate până în stadiul actual al cercetărilor putem să spunem doar că ne aflăm în fața unui fenomen de „vulgarizare” a acestor practici. Ele cuprind și alte tipuri de acte, am zice de categoria a doua. Pe măsură ce au sporit practicanții actului scris, s-au diversificat și tipurile de acte falsificate. De la simpla răzuire, modificare a numelui pentru a

⁴⁵ *Propylaeum antiquarium circa veri ac falsi discrimen in vetustatis membranis*, „Acta Sanctorum”, aprilis, t. II, Anvers, 1675.

⁴⁶ *De re diplomatica libri VI*, Paris, 1681; *Librorum de re diplomatica supplementum*, Paris, 1704.

⁴⁷ *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien*, ed. II, Lipsca, 1915.

⁴⁸ *Werbőczy István Hármaskönyve*, edit. Kolosvári Sándor, Óvári Kelemen, Budapest, 1894, p. 50-51, 199-200.

⁴⁹ *Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei, I. 1569-1581, János Zsigmond, Báthory Kristóf*, edit. Fejér Tamás, Rácz Etelka, Szász Anikó, Cluj-Napoca, 2003; *Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei, I. 1569-1602, János Zsigmond, Báthory Kristóf, Báthory Zsigmond*, edit. Fejér Tamás, Rácz Etelka, Szász Anikó, Cluj-Napoca, 2005.

⁵⁰ *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222-1599*, ed. Bogdándi Zsolt, Gálfi Emőke, Cluj-Napoca, 2006.

⁵¹ *A kolozsmonostori konvent a fejedelemség korában*, ed. Bogdándi Zsolt, Cluj-Napoca, 2012.

beneficia de drepturi se înregistrează falsuri în întocmirea unor acte ilegale, neconforme cu realitatea, pentru a fi utilizate în anumite etape ale unor procese. Falsurile au trecut și în sfera corespondenței, fiind întocmite scrisori cu caracter compromițător pentru emitent⁵². Cel mai frecvent s-au falsificat semnăturile în cazul unor testamente, scrisori etc. Interceptarea corespondenței oficiale purtată de principii cu Poarta sau cu alte mari puteri din zonă, în special în momente tensionate, a impus luarea de măsuri. Pe de o parte, s-a apelat la metoda scrierii cifrate pentru păstrarea secretului corespondenței, pe de altă parte, partida adversă apelează la confecționarea unor acte care să servească scopului. Acest gen de falsuri nu au constituit obiectul unor judecăți la niciun nivel. Ele exced obiectul criticii diplomatice, restrânsă la analiza actului diplomatic.

Analiza și descoperirea falsurilor în epoca princiară a căzut în sarcina judecătorilor laici de la Tabla princiară, dar nu lipsesc nici cazuri izolate judecate la nivelul comitatelor, scaunelor, districtelor, orașelor. Dacă în secolele anterioare⁵³, indiscutabil, fapta inclusă în vina necredinței (*nota infidelitatis*) atrăgea pedeapsa cu moartea și confiscarea bunurilor falsificatorilor, în perioada Principatului fapta inclusă în această categorie atrăgea pedepse nuanțate, de la însemnare cu fierul roșu, confiscarea bunurilor până la rar, pedeapsa cu moartea.

⁵² Silviu Dragomir, *Încă ceva despre scrisoarea apocrifă a lui Mihai Viteazul*, în *Închinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*, Cluj, p. 143-152; Andrei Veress, *Scrisorile apocrife ale lui Mihai Viteazul*, „Revista Istorică”, II (1932), Fasc. 4, p. 382-384; Al. Matei, *Cele două scrisori apocrife ale lui Mihai Viteazul din 1 mai 1601*, „Revista Arhivelor”, LIII (1976), nr. 3, p. 256-266.

⁵³ *Magyar jogi lexikon hat kötetben*, szerkeztette Márkus Dezső, Budapest, 1904, p. 629.